

Edukativna radionica za dječju jezičnu skupinu Puljići

Laginja, Nina Maria

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:698869>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-02**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet u Rijeci
Sveučilišna avenija 4
Odsjek za povijest umjetnosti
Ak. god.: 2020/21.

EDUKATIVNA RADIONICA ZA DJEČJU JEZIČNU SKUPINU PULJIĆI
(završni rad)

Mentor: doc. dr. sc. Danko Dujmović

Studentica: Nina Maria Laginja

Rijeka, 2021.

SAŽETAK

Muzejska pedagogija je djelatnost koja se odvija u okvirima ustanove muzeja. Njezina uloga između ostalog podrazumijeva ostvarivanje komunikacije između posjetitelja muzeja i muzejskog objekta, izložbe ili dijela baštine. U ovome radu promatrani se objekt ne nalazi u muzeju već izvan njega i kao takav dio je materijalne nepokretne kulturne baštine te nematerijalne kulturne baštine. Kako bih predstavila određene objekte kao dio materijalne kulturne baštine i nematerijalne kulturne baštine, preuzela sam ulogu muzejskog pedagoga na terenu te podvrgnula testu dosad stečeno znanje.

Na početku rada opisana je edukativna i kreativna radionica koja kao i uobičajene muzejske radionice pripada obliku neformalnog obrazovanja. U nastavku je korak po korak naveden proces njezina planiranja te didaktičke metode koje sam upotrebljavala, a koje se u nekim slučajevima preklapaju s tradicionalnim metodama svakodnevne nastave. Među temeljnim pojmovima rada može se navesti pojam kreativnosti koji je prisutan kod voditelja radionice (muzejskog pedagoga) pri osmišljavanju edukativnog programa, ali i kod njezinih polaznika prilikom izvođenja radionice.

KLJUČNE RIJEČI: muzejska pedagogija, kulturna baština, radionica, edukacija, neformalno obrazovanje, kreativnost

SADRŽAJ

1. Uvod.....	1
2. Provođenje radionice.....	2
3. Planiranje radionice.....	5
3.1. Određivanje teme.....	5
3.2. Postavljanje ciljeva.....	6
3.3. Mjesto održavanja.....	8
3.4. Dobne skupine.....	9
4. Kulturna baština u kontekstu obrazovanja.....	10
5. Didaktičke metode.....	12
5.1. Tradicionalni i suvremeni oblik nastave.....	12
5.2. Didaktične metode.....	13
5.3. Metode poučavanja.....	14
5.4. Kazališni elementi i učenje kroz igru.....	16
6. Rezultati radionice.....	17
7. Zaključak.....	18
Literatura.....	19
Popis reprodukcija.....	20

1. UVOD

Polazeći od definiranja nekog predmeta kao muzejskog javlja se pojam **muzealnosti**. Kako I. Maroević kaže: „muzealnost je osobina predmeta da u jednoj realnosti bude dokumentom neke druge realnosti, da u sadašnjosti bude dokumentom prošlosti, da u muzeju bude dokumentom realnog svijeta, da u prostoru bude dokumentom nekog drugog prostornog odnosa.“¹ Muzejski predmeti su objekti koji se nalaze u muzejskom prostoru i koji su upisani u knjigu inventara određenog muzeja. Za razliku od njih, pojedine građevine, gradovi ili zone, a koje su uvrštene na popis zaštićenih dobara, pripadaju dijelu kulturne baštine, a njoj mogu pripadati i muzejski predmeti. Ostvarivanje komunikacije između muzejskog predmeta (tijekom ove radionice predmeta kulturne baštine) i promatrača zadaća je koju obavlja muzejski pedagog. Poruka koja se prenosi mora biti prezentirana na jednostavan, logičan i edukacijski prilagođen način. Time se kod promatrača/posjetitelja muzeja/polaznika radionice stvara zainteresiranost za preneseni sadržaj i motivacija za sudjelovanje u stvaranju.²

Ovim završnim radom prikazana je edukacijska i kreativna radionica kojom se prezentira objekt izvan muzejskog prostora koji pripada dijelu materijalne i nematerijalne kulturne baštine. Predstavljanjem radionice želim ukazati na važnost kulturne baštine u razvoju pojedinca posebice u mlađoj dobi. Drugi cilj rada je predstaviti suvremenije načine poučavanja i prenošenja informacija te ih usporediti s tradicionalnijim pristupima koji se koriste u svakodnevnoj nastavi. Suvremeniji načini često koriste kreativnost kao sredstvo drukčijeg pristupa učenju sadržaja te se stvara oblik učenja kroz igru. Radionicu sam osmislila samostalno kao formu studentske prakse.

¹ IVO MAROEVIĆ, Uvod u muzeologiju, Zagreb, Zavod za informacijske studije, 1993., str. 96.

² IVO MAROEVIĆ, (bilj. 1) str. 202.

2. PROVOĐENJE RADIONICE

Radionica Potrage za vilama izvedena je u kaštelu Kožljak 5. listopada 2019. god. Polaznici radionice bili su članovi dječje jezične skupina Puljići iz Šušnjevice, jezične skupine koja radi na očuvanju vlašskog jezika, u pratnji roditelja i voditeljice. Voditeljica Viviana Brkarić provodila je niz radionica tijekom 2019. god. na temu *štrigarija*, odnosno narodnih priča o fantastičnim stvorenjima s prostora Istre. Kako bi se dodatno obogatilo njihovo znanje na tu temu, dogovorena je radionica na području kaštela Stari Kožljak. Iako sam radionicu Potrage za vilama prvotno osmislila, a zatim i održala na LegendFestu 2019. god. u Pićnu osnovne ideje originalne radionice sam zadržala, dok sam ostatak prenamijenila i prilagodila mjestu održavanja.

Fotografija 1: Provođenje radionice; karta i njezini dodatni dijelovi

Za radionicu sam prethodno pripremila sljedeće materijale: ilustriranu kartu, dodatne pojedinačne dijelove karte i kartice sa zagonetkama te likovne materijale poput drvenih bojica, flomastera i ljepila. Na karti su bile naznačene polazišna točka – naselje Zagrad,

područje kaštela Stari Kožljak i put koji povezuje te dvije točke. Područje kaštela na karti je predstavljeno kao područje unutar zidina s pojedinim zabilježenim objektima i pokojim prazninama. Praznine su se popunjavale dodatnim dijelovima karte koje je kao dio radionice bilo potrebno pronaći.

Radionicu sam organizirala kao edukativnu potragu za blagom. Ona se sastojala od baza na kojima bi polaznici pronašli novi dio karte (onaj na kojem su se u tom trenutku nalazili) i zagonetku koja ih je vodila do sljedećeg punkta. Na svakom je punktu bio obuhvaćen edukativni dio.

Fotografija 2: Provođenje radionice, crkva sv. Hadrijana

Kako je radionica bila tematski usmjerena prema fantastičnim bićima, odnosno vilama, dio edukativnog sadržaja odnosio se na njih (njihovo porijeklo, izgled, stanište, odnos prema ljudima, vrste vila itd.). Iako je područje kaštela prvenstveno sakralno područje, širi prostor okolnih naselja sadrži brojne fantastične pripovijetke, tzv. *štrigarije*. Priče su sačuvane u narodnim predajama, a zatim zabilježene u literaturi. Dječja jezična skupina već se susrela s pojmom *štrigarija* u njihovim prethodnim radionicama stoga su već bili upoznati s dijelom

informacija. To je osiguralo nesmetanu komunikaciju prilikom postavljanja pitanja i lakšeg dolaska do rješenja ponekih zadanih problema. Moj je zadatak bio navesti polaznike na ponavljanje otprije stečenog znanja i nadopuniti ga novim i detaljnijim sadržajem. Drugi dio edukativnog sadržaja polaznicima je bio manje poznat, a odnosio se na mjesto održavanja radionice. Time je obuhvaćen geografski smještaj i povijesni dio (nastanak, povijesni razvoj, vladari, stanovnici, funkcija pojedinih građevina itd.).

Punktovi su bili raspoređeni od mjesta polaska (naselja Zagrad) pa do cjelokupne unutrašnjosti kaštela, a naizmjenično je prezentiran sadržaj o kaštelu i o fantastičnim bićima. Spoj sakralnog (te stambenog i gospodarskog) prostora i priča o fantastičnim bićima bio je izazov s kojim sam se suočila, a naizmjenično pripovijedanje te ukazivanje na ulogu mjesta na kojem smo se nalazili činilo se kao funkcionalno rješenje.

Fotografija 3: Provođenje radionice, završni dio

Završni dio radionice održan je na proplanku unutar kaštela na kojem su polaznike čekali dodatni materijali, odnosno, improvizirana podloga i likovni materijali. Radionica nosi naslov „Potraga za vilama“, stoga su polaznici na koncu trebali pronaći svoju vilu, odnosno, koristeći

informacije s kojima su bili upoznati tijekom radionice, zamisliti kako bi ona trebala izgledati i nacrtati je. Svojoj su vili trebali smisliti porijeklo i/ili kratku priču (ponovno se koristeći stečenim znanjem) te je predstaviti ostatku grupe.

Fotografija 4: Provođenje radionice

3. PLANIRANJE RADIONICE

3.1. ODREĐIVANJE TEME

Kako je radionica Potrage za vilama prvotno osmišljena za LegendFest – festival legendi, mitova i priča u Pićnu 2019. god., bilo je neizbježno da tema bude usko vezana uz fantastična vjerovanja, a zatim i određena temom LegendFesta 2019. god. – vilama i krsnicima. Prilikom osmišljavanja prve radionice bilo mi je nužno osmisliti razlog motivacije učenja kod polaznika, odnosno potaknuti njihovu unutarnju motivaciju. Stoga se javio motiv potrage kao način da oni svoje novostečeno znanje odmah testiraju i iskoriste u praksi.

U sličnom vremenu, tijekom 2019. god. voditeljica jezične skupine Puljići, Viviana Brkarić, edukativnim je i kreativnim radionicama svojoj skupini predstavila razna fantastična

stvorenja, *štrigarije* s područja Istre te priče, *šćorice* iz narodnih vjerovanja. Kako se tema moje radionice neposredno mogla nadovezati na ciklus radionica dječje jezične skupine, dogovorena je suradnja, a radionica nadopunjena i prenamijenjena za nešto drugačiji prostorni kontekst. Kako se skupina primarno bavi očuvanjem jezika, dogovoreno je da se radionica odvija na čakavskom dijalektu.

Prilikom određivanja teme radionice, postavljanja ciljeva, prilagođavanja prostoru i općenito njezinog osmišljavanja koristila sam se znanjem koje sam stekla pohađanjem: obaveznog kolegija Muzeologije na preddiplomskom studiju povijesti umjetnosti pod vodstvom dr. sc. Danka Dujmovića, obaveznog kolegija Oblici hrvatske usmene književnosti pod vodstvom dr. sc. Estele Banov, izbornog kolegija Muzejske pedagogije na preddiplomskom studiju povijesti umjetnosti pod vodstvom dr. sc. Danka Dujmovića te *communis* izbornog kolegija Psihologije kreativnosti u sastavu preddiplomskog studija psihologije pod vodstvom dr. sc. Rosande Pahljina-Reinić na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci.

3.2. POSTAVLJANJE CILJEVA

Prilikom planiranja radionice potrebno je njezin tijek prilagoditi određenim ciljevima. Četiri cilja koja sam odredila u prethodno navedenoj radionici jesu: uspostavljanje snažnijeg odnosa s baštinom, razvijanje stvaralaštva i kreativnosti, poticanje originalnosti misli i ideja te prijenos informacija na principu učenja kroz igru.

Prvi cilj radionice bio je jačanje odnosa između polaznika i baštine. Baština se prvobitno definira prema feudalnom pravu kao imovina koju je netko (pojedinaac i skupina ljudi) naslijedio od predaka.³ Može je se promatrati kao identitet nekog naroda i kao skup vrijednosti prema kojima se jedna društvena grupa razlikuje od druge.⁴ Osim činjenice da je materijalna i nematerijalna kulturna baština uvrštena na popis kulturnih dobara zaštićenih zakonom, ona pridonosi neprocjenjivom bogatstvu svakog čovjeka i njegova naroda. Učenje i proučavanje materijalne (pokretne ili nepokretne) i nematerijalne kulturne baštine posebice u mlađoj dobi dovodi do razvoja sposobnosti njezina očuvanja, istraživanja i prenošenja nadolazećim naraštajima.⁵

³ Baština, web: Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6230> (Datum pristupa: 10.07.2020.)

⁴ DUBRAVKA KUŠČEVIĆ. (2015). 'Kulturna baština - poticatelj dječjeg razvoja (likovni aspekt)', Školski vjesnik, 64(3), str. 479-491. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/151378> (Datum pristupa: 10.07.2020.)

⁵ DUBRAVKA KUŠČEVIĆ, (bilj. 4)

Drugi cilj radionice bio je razvijanje stvaralaštva i kreativnosti polaznika. U ovom je odlomku naglasak na kreativnom stvaralaštvu, dok se sljedeći odlomak više bavi originalnošću rješavanja problema. Kreativnost sama po sebi nema točno određenu definiciju. Ipak, ono što je zajedničko različitim definicijama jest činjenica da je to proces kojim se stvara nešto originalno, jedinstveno i dragocjeno. U pokušaju njezina određivanja spajaju se pojedinac, kreativni proces, produkt i socijalni kontekst. Poticanje uma na kreativno rješavanje problema dovodi do uporabe divergentnog i inovativnog načina razmišljanja.⁶ Kako bih ostvarila kreativno rješavanje problema kod polaznika, slijedila sam motive koji potiču na kreativnost i stvaralaštvo. Neki od tih motiva jesu: traganje, koje se odnosi na izmišljanje događaja i situacije u koju se smješta nastava/radionica te je odraz subjekta i objektivnih okolnosti; dostignuće (nekog cilja ili rješavanje zadanog problema), odnosno pozitivni rezultati koji su zatim poticaj za postizanje novih pozitivnih rezultata; radoznalost, koja je izazvana onime što nije poznato pa se stoga javlja želja za istraživanjem; samoaktualizacija; samopotvrđivanje itd.⁷ Istovremeno je nužno pripaziti na čimbenike koji bi mogli negativno utjecati i sputavati kreativnost. Neke od takvih negativnih čimbenika nabraja M. Stevanović u svojoj knjizi Modeli kreativne nastave: klasičan način rada, strah od neuspjeha, podčinjenost autoritetu, slaba motiviranost, nedostatak radoznalosti, teškoće u komuniciranju, stresne situacije, nepripremljen nastavnik/voditelj radionice, neprilagođenost pojedincima, izuzetak aktivnosti itd.⁸ Stvaralačkim pristupom prenošenja informacija razvijaju se kognitivne, konativne i afektivne te psihomotoričke sposobnosti polaznika.⁹

Sljedeći cilj radionice bio je poticanje originalnosti misli i ideja, što je usko vezano uz kreativne načine razmišljanja. Postavljajući polaznike pred različite probleme (zagonetke, potrage, slaganje karte, snalaženje u prostoru), svaki je individualno imao priliku doći do svog idejnog rješenja. Na temelju već stečenog iskustva i znanja te njihove varijacije u odnosu na uzrast i osobne interese, svaki je polaznik u mogućnosti doći do različitog rješenja. Time se potiče razvoj polaznika kao individualca s vlastitim idejama i mislima, ali i njihova međusobna suradnja i timski rad.

Posljednji, a ujedno i temeljni cilj radionice (i općenito muzejske pedagogije) jest prenošenje informacije na prihvatljiv, logičan i edukacijski prilagođen način.¹⁰ Metoda koja je dominirala

⁶ LJILJANA ARAR, ŽELJKO RAČKI (2003). 'Priroda kreativnosti', Psihologijske teme, 12(1), str. 3-22.

Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/12733> (Datum pristupa: 10.07.2020.)

⁷ MARKO STEVANOVIĆ, Modeli kreativne nastave, Andromeda, Rijeka, 2003., str. 58-61.

⁸ MARKO STEVANOVIĆ, (bilj. 7) str. 58-61.

⁹ MARKO STEVANOVIĆ, (bilj. 7) str. 74.

¹⁰ IVO MAROEVIĆ, (bilj. 1) str. 202.

tijekom osmišljavanja navedene radionice jest metoda učenja kroz igru. Takva se metoda razlikuje od tradicionalnog, formalnog oblika poučavanja. O didaktičkim metodama i metodama poučavanja, ali i usporedbi formalnog i neformalnog učenja bit će više riječi u nastavku.

3.3. MJESTO ODRŽAVANJA

Kao mjesto održavanja radionice u dogovoru s voditeljicom skupine odabrala sam kaštel Kožljak. Srednjovjekovni kaštel nalazi se na području Parka prirode Učka iznad naselja Kožljak. Sagrađen je na temeljima prapovijesne gradine uz antičku cestu koja je povezivala Histriju i Liburniju. Unutar vanjskih zidina koje se stapaju s prirodnim stijenama nalaze se ostaci građevina bolje ili slabije sačuvanosti. Između ostalog tu se nalaze ostaci romaničke crkve sv. Hadrijana, stambene i gospodarske građevine te obrambena kula. U pisanim se dokumentima prvi put spominje u 12. st. uz grofa Ulricha II. i njegovu ženu Adalaidu.¹¹ Iako pod austrijskom vlašću, nalazio se na granici između austrijskog i mletačkog dijela Istre. Kožljak je svojevremeno bio gospoštija, a njime su vladali članovi obitelji Nikolić, Mojsijević i Barbo.¹² O kaštelu Kožljak pisao je i Vladimir Nazor u svojim Putopisima, a zatim i u epskoj pjesmi Buna u Kožljaku kao dio knjige Krvava košulja. Glasovita je pobuna kmetova koju opisuje V. Nazor tijekom koje je ubijen onovremeni gospodar kaštela Josip Nikolić de Wachsenstein, poznat po svojoj tiranskoj i okrutnoj vladavini.¹³

Kao ostavština predaka, s dinamičnom prošlosti i kao simbioza prirode i graditeljstva, kaštel čini važan dio lokalne baštine.¹⁴ Usprkos njegovom značaju, većina članova dječje skupine nije bila upoznata s kaštelom i nikad ga nije posjetila. Kako bih pridonijela razvoju odnosa lokalne zajednice, posebno djece prema baštini, kao mjesto održavanja radionice odabrala sam baš taj lokalitet.

¹¹ MARIJAN MILEVOJ, Kartulini z Labinščini, Labin, 1987., str. 96.

¹² MAJA ČUTIĆ GORUP (2016). 'Članovi obitelji Barbo kao zaštitnici reformacije u Pazinskoj knežiji', Povijesni prilozi, 35(50), str. 71-96. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/167117> (Datum pristupa: 22.07.2020.)

¹³ MARIJAN MILEVOJ (bilj. 11), str. 96.

¹⁴ IVAN CIFRIĆ, TIJANA TRAKO POLJAK (2014). 'Baština čovječanstva - održanje, korištenje i stvaranje', Godišnjak Titius, 6-7(6-7), str. 25-36. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/149238> (Datum pristupa: 22.07.2020.)

3.4. DOBNE SKUPINE

Svaka dobna skupina zahtijeva različit pristup i prilagođen način rada te ju pokreće različit oblik motivacije. Radionica Potrage za vilama primarno je namijenjena uzrastu nižih razreda osnovne škole. Ipak, zbog sudjelovanja i nešto starijih polaznika (četnaestogodišnjaka), radionicu je bilo potrebno dodatno prilagoditi. U nastavku su navedene osobitosti spomenutih dobnih grupa.

Osnovnoškolski uzrast valja podijeliti na tri skupine – onu mlađu u koje većinom spadaju učenici nižih razreda; srednju koja se većinom odnosi na učenike od 10 do 13 god.; i stariju skupinu u koju spadaju učenici na kraju osnovnoškolskog obrazovanja.

Učenici nižih razreda osnovne škole motivirani su vanjskim i ekstrinzičnim motivima. Njihova motiviranost za rad krije se u želji da izazovu naklonost nadležne osobe, tj. osobe koja prenosi poruku (voditelj radionice, učitelj ili pak roditelj). U radu s tom dobnom skupinom potrebno je pokazati što više zanimanja za njihove uspjehe i trud. Rad može biti usmjeren i prema cijeloj skupini, i prema pojedincima.¹⁵

Za razliku od njih, srednja osnovnoškolska dobna skupina, iako još uvijek ekstrinzično motivirana, motiviranost ne pronalazi u simpatiji odraslih, već u prihvaćanju od strane vršnjaka. Često dolazi i do formiranja društvenih grupa. Stoga se fokus prenositelja poruke mora prenijeti na učeničke grupe, a ne na pojedinca, i prilagoditi informaciju potencijalnim interesima grupe (ukoliko su interesi u skladu s društvenim normama).¹⁶

Na poslijetku, učenici starije osnovnoškolske grupe počinju razvijati unutrašnju ili intrinzičnu motivaciju, vlastite interese i više nisu (toliko) ovisni o mišljenju vršnjaka. U radu s tom dobnom skupinom ponovno je moguće posvetiti se više pojedincu i njegovim vlastitim interesima nego društvenim grupama.¹⁷

Polaznici od 5 do 14 godina obuhvaćaju različite dobne grupe koje su i različito motivirane. Međutim ono što im je zajedničko je činjenica da njihovu koncentraciju treba dodatno poticati. Viša razina koncentracije vodi ka intenzivnijem pamćenju informacija. Kako bi se postigla što intenzivnija razina koncentracije i izbjeglo njezino opadanje, mogu se koristiti različite metode. Neke od tih metoda su pobuđivanje znatiželje, dinamičnost, jednako

¹⁵ MARKO STEVANOVIĆ, (bilj. 7) str. 55-56.

¹⁶ MARKO STEVANOVIĆ, (bilj. 7) str. 55-56.

¹⁷ MARKO STEVANOVIĆ, (bilj. 7) str. 55-56.

usmjerenje na sve polaznike (ne pridavati primjetno više pažnje onima kojima koncentracija opada) itd.¹⁸

Kako je izvedena radionica primarno namijenjena uzrastu nižih razreda osnovne škole, formiranjem grupe koja se sastoji i od starijih učenika moglo je doći do nezainteresiranosti polaznika zbog nedovoljne zahtjevnosti prenesenih sadržaja ili zadataka koje je valjalo izvršiti (ili pak zbog teme radionice koja se može doimati djetinjastom). Kako bih spriječila takve potencijalne probleme, uzela sam u obzir pretpostavku kako su stariji polaznici automatski i odgovorniji te je njima primjerice dodijeljen zadatak čuvara karte i sl. Također, kako bih spriječila stvaranje monotonije prilikom prenošenja informacija (zbog previše poznatih podataka), u edukativni sam dio obuhvatila i nešto kompleksnije priče (koje su za mlađe polaznike dodatno pojašnjene međusobnom interakcijom i postavljanjem pitanja). Pristupanjem grupi uzela sam u obzir i njihove karakterne osobine pa sam nešto sramežljivijim polaznicima dodijelila više pažnje, a onima koji su otvoreniji dodijelila uloge čitanja zagonetki itd. Većina je polaznika pripadala uzrastu kojem je radionica i namijenjena, s visokom razinom zainteresiranosti, što za samu radionicu i edukativne dijelove, što za prostor i prirodu u kojem smo se nalazili.

4. KULTURNA BAŠTINA U KONTEKSTU OBRAZOVANJA

Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara proglašen je 16. lipnja 1999. god., a sastoji se od ukupno 127 članaka. Prema općim odredbama tim se Zakonom uređuju vrste kulturnih dobara, uspostavlja se zaštita nad kulturnim dobrom, obveze i prava vlasnika kulturnih dobara, mjere zaštite i očuvanja kulturnih dobara, obavljanje poslova na zaštiti i očuvanju kulturnih dobara, obavljanje upravnih i inspekcijskih poslova, rad i djelokrug Hrvatskog vijeća za kulturna dobra, financiranje zaštite i očuvanja kulturnih dobara, kao i druga pitanja u svezi sa zaštitom i očuvanjem kulturnih dobara.¹⁹

¹⁸ WOLFGANG MATTES, *Nastavne metode, 75 kompaktnih pregleda za nastavnike i učenike*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2007., str. 127-128.

¹⁹ Zastupnički dom Hrvatskog državnog sabora (1999.). *Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara*, Zagreb, Narodne novine, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1999_07_69_1284.html (Datum pristupa: 20.8.2021.)

Prema članku 2. u kulturna dobra pripadaju:

- pokretne i nepokretne stvari od umjetničkog, povijesnog, paleontološkog, arheološkog, antropološkog i znanstvenog značenja
- arheološka nalazišta i arheološke zone, krajolici i njihovi dijelovi koji svjedoče o čovjekovoj prisutnosti u prostoru, a imaju umjetničku, povijesnu i antropološku vrijednost
- nematerijalni oblici i pojave čovjekova duhovnog stvaralaštva u prošlosti kao i dokumentacija i bibliografska baština
- zgrade, odnosno prostori u kojima se trajno čuvaju ili izlažu kulturna dobra i dokumentacija o njima

Kulturna baština dijeli se na materijalnu i nematerijalnu baštinu, od čega se materijalna ponovno dijeli na nepokretnu i pokretnu. Materijalna nepokretna kulturna baština podrazumijeva naseljeni prostor ili njegov dio, građevinu (s okolišem) ili njezin dio, područje povezano s povijesnim zbivanjem itd. U pokretno kulturno dobro pripadaju muzejske zbirke, crkveni predmeti, etnografski predmeti, rijetke knjige, dokumentacija itd. Dok se u popis nematerijalnih kulturnih dobara nabrajaju oblici koji se prenose najčešće predajom kao što su jezik, dijalekti, usmena književnost, folklorno stvaralaštvo, tradicijska umijeća i obrti.²⁰

Navođenjem podataka iz Zakona željela sam argumentirano ukazati na važnost kulturne baštine i što se sve smatra kulturnim dobrom. Ipak, usprkos tome što su mnogi svjesni te važnosti, u osnovnim i srednjim školama područje je kulturne baštine najčešće ukomponirano u nastavu predmeta kao što su priroda i društvo, povijest te geografija u osnovnim školama te povijest umjetnosti u srednjim školama. Podrobnije se o kulturnoj baštini i njezinoj zaštiti govori tek na specijaliziranim studijima poput povijesti umjetnosti i konzervacije i restauracije. Iako T. Marasović u svojoj knjizi Aktivni pristup graditeljskom nasljeđu opravdano progovara kako bi se nastava osnovnih i srednjih škola trebala obogatiti za predmet koji bi se bavio izričito kulturnom baštinom²¹, upitno je koliko bi bio učinkovit takav pothvat u kontekstu dodatnog opterećenja ionako preopterećenih učenika. Kako bi se zadaća obrazovanja djece o baštini ipak izvršila, tu ulogu najčešće igraju muzeji, knjižnice i slične ustanove, ekskurzije i terenska nastava te naravno i kućni odgoj.

²⁰Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1999_07_69_1284.html (bilj. 19)

²¹TOMISLAV MARASOVIĆ, Aktivni pristup graditeljskom nasljeđu, Split, 1985., str. 53.

Ako se vratimo na izvedenu radionicu, elementi baštine koji su bili prisutni jesu: kaštel Kožljak kao materijalno nepokretno kulturno dobro te usmena književnost i narodna vjerovanja kao nematerijalno kulturno dobro. Nadalje, cijela je radionica izvedena na čakavskom dijalektu i elementima istrorumunjskog jezika koji također pripadaju nematerijalnom kulturnom dobru.

D. Kušćević govori o međusobnoj povezanost između kulture, odgoja i obrazovanja te napominje: „cilj obrazovanja nije reprodukcija određene kulture i prenošenje kulturnih obrazaca, već pripremanje učenika za samostalne otkrivajuće aktivnosti i snalaženje u svijetu koji se mijenja i koji pred pojedinca postavlja sve teže životne zahtjeve i traži sve brže mogućnosti prilagodbe.“²² Iz toga proizlazi kako je jedno od najučinkovitijih sredstava za proučavanje kulturne baštine likovnost i kreativno izražavanje.

5. DIDAKTIČKE METODE

5.1. TRADICIONALNI I SUVREMENI OBLIK NASTAVE

Tradicionalni oblik nastave podrazumijeva formalni način rada i striktno se pridržava didaktičkih metoda. Koristi se monometodički način obrađivanja gradiva, čime se najčešće koriste i razvijaju isključivo kognitivne sposobnosti učenika. Takav se oblik nastave sastoji od triju dijelova na koje je podijeljen nastavni sat: uvod – glavni dio – zaključak, a cilj svakog sata je prijeći pripremljeni nastavni materijal. Fokus se stavlja na cjelinu, pri čemu se kao mjerilo te cjeline uzima „prosječan učenik“. Takav način rada manje dopušta mogućnost za rad s učenikom kao pojedincem, za njegovo osobno razvijanje talenata i prilagođavanje nastave njegovim mogućnostima i interesima. Kao rezultat takve nastave može se javiti manjak interesa od strane učenika za nastavu i smanjenje aktivnog sudjelovanja učenika.²³

Jedan od učinkovitijih načina za razbijanje uzorka tradicionalne nastave jest upotreba kreativnosti koju češće koriste suvremenije strategije formiranja nastave.²⁴ Kreativno

²²DUBRAVKA KUŠĆEVIĆ, (bilj. 4) str. 483.

²³ MARKO STEVANOVIĆ, (bilj. 7) str. 17-21.

²⁴ MARKO STEVANOVIĆ, (bilj. 7) str. 85.

djelovanje nastavnika podrazumijeva sljedeće sastavnice: dinamičnost, akcija, stvaranje, mijenjanje, redefiniranje i komuniciranje.²⁵

Pri planiranju radionice preuzela sam osnovnu shemu tradicionalnog oblika nastave: uvod – glavni dio – zaključak. Pritom se uvod sastojao od općenitih pitanja usmjerena polaznicima kako bi se ustanovio stupanj njihova znanja i povećala znatiželja za ostatak programa; glavni dio od prenošenja informacija, tj. podučavanja; a zaključak od primjenjivanja i zaključivanja stečenog znanja te sinteze cjelokupnog programa. Za razliku od klasičnog prenošenja informacija „*ex cathedra*“, radionica je održana na terenu čime se postigao određen stupanj dinamičnosti. Kako F. Jelavić navodi u svojoj knjizi Didaktičke osnove nastave: „način učenja u nastavi osjetljiv je na oblik prezentacije sadržaja“, čime ukazuje na činjenicu da više različitih oblika komunikacije uspješnije prenosi poruku.²⁶

5.2. DIDAKTIČNE METODE

Iako se nastavne metode ne mogu u potpunosti odvojiti jedna od druge i iz cjeline koju čini nastava, neke od njih jesu: verbalne metode, vizualne i prakseološke.²⁷

U verbalne metode primarno se ubraja govor kao sredstvo komunikacije i prijenosa poruke, dok u govorne oblike spadaju primjerice objašnjavanje, opisivanje i obrazlaganje. Svaki od tih govornih oblika može upotrebljavati nastavnik (voditelj radionice) i učenik. Kao što je već rečeno, nastavne su metode međusobno usko povezane. Stoga se uz verbalnu često isprepliću i vizualna metoda, odnosno usmeno izlaganje potkrjepljuje se vizualnim materijalima.²⁸ Tijekom izvedbe radionice koristila sam verbalnu didaktičku metodu pri ostvarivanju osnovne međusobne komunikacije; prenošenja sadržaja, postavljanja pitanja, poticanja polaznika na zadane ciljeve... ali i prilikom izvršavanja zadataka. Polaznici su primjerice imali zadatak pročitati zagonetku na glas, zajednički proučiti tekst, doći do rješenja i otkriti sljedeći trag. Verbalna je metoda došla do izražaja i u zaključnom dijelu radionice prilikom individualnog smišljanja priče polaznika o vilama što su zatim i usmeno izložili pred ostatkom grupe. Jezik koji se koristio prilikom izvođenja radionice nije bio hrvatski književni, već čakavski dijalekt, s ponekim dijelovima istrorumunjskog, vlaškog jezika. Time je također postignuta dinamičnost zbog korištenja oblika jezika različitog od onog koji se koristi u školi.

²⁵ MARKO STEVANOVIĆ, (bilj. 7) str. 51.

²⁶ FILIP JELAVIĆ, Didaktičke osnove nastave, Naklada Slap, Jastrebarsko, 1995., str. 41.

²⁷ FILIP JELAVIĆ, (bilj. 26) str. 39-58.

²⁸ FILIP JELAVIĆ, (bilj. 26) str. 39-58.

Usprkos dominaciji verbalne, druga istaknuta didaktična metoda jest vizualna. Njoj pripadaju svi vizualni materijali koji se mogu koristiti u svrhu prenošenja poruke i učenja. Kao važan dio vizualne metode F. Jelavić navodi demonstraciju koja se temelji na promatranju zadanog predmeta, radnji, procesa ili pojava. Ona je često usko povezana uz govor, pisanje, crtanje i praktične aktivnosti.²⁹ Uz demonstraciju u vizualnoj je metodi prisutna i tehnika crtanja. Njome se nastavnik ili voditelj koristi za bolje ishode učenja, kvalitetnije razumijevanje promatranog predmeta i sl. Rezultati korištenja te tehnike su razvoj psihomotorne aktivnosti koje izazivaju analogne kognitivne procese.³⁰ Vizualnim metodama koristila sam se prvenstveno smještanjem radionice u prostor kaštela, čime su polaznici mogli dobiti bolji uvid u građevine koje ga sačinjavaju, u prostorni odnos između kaštela i okolnih naselja te između kaštela i prirode. Vizualne metode bile su prisutne i u korištenju karte kaštela koja se sastojala od njegovih dijelova. Spajanjem dijelova karte u cjelinu koristila sam se tehnikom demonstracije pomoću koje su polaznici promatrajući pojedinačne građevine stvarali cjelinu i na kraju dobili potpunu sliku. U zaključnom dijelu radionice koristila sam postupak crtanja. Zadatak je bio nacrtati svoju vilu (i osmisliti njezinu priču) tijekom čega su se učenici trebali koristiti naučenim sadržajem i na taj način zapečatiti svoje znanje.

Posljednja navedena didaktična tehnika koju je također nemoguće potpuno razlučiti od ostalih, a koja je povezana s radionicom navedenom na početku rada, jest prakseološka. Ona se temelji na empirizmu, odnosno osobnom stjecanju iskustva rješavanjem različitih zadataka. Radnja koja se izvodi sastoji se od dviju sastavnica: osjetilno-praktične i misaono-teorijske. Osjetilno-praktična odnosi se na činjenicu da se stečeno znanje treba primijeniti u praksi, a misaono-teorijska da se primjenjivanje u praksi treba upotpuniti teorijom; što uvjetuje međusobnu neraskidivost dviju komponenti. Prakseološka metoda istraživačkog je karaktera i često postavljena u drukčijim okolnostima od klasične učionice: u laboratoriju, na terenu, na poligonu i sl.³¹ Iako je se najlakše može povezati primjerice sa zadacima nastave kemije, prakseološka metoda povezana je i s ovim primjerom programa upravo zbog smještanja na teren. Postavljanjem nastave iz povijesti na teren moguće je primjerice steći bolje snalaženje u prostoru, kombinirati osim povijesti i znanje iz ostalih područja, npr. prirode i društva te geografije, dok se prenesene informacije (zbog drukčijih uvjeta) učinkovitije pamte; „transfer znanja veći je što su uvjeti učenja bliži onim stvarnim“.³²

²⁹ FILIP JELAVIĆ, (bilj. 26) str. 52-55.

³⁰ FILIP JELAVIĆ, (bilj. 26) str. 54.

³¹ FILIP JELAVIĆ, (bilj. 26) str. 55-57.

³² FILIP JELAVIĆ, (bilj. 26) str. 60.

5.3. METODE POUČAVANJA

Iako nema točno određene definicije ni točno određenog broja svih metoda poučavanja, većina se definicija slaže kako su to ponavljajući obrasci aktivnosti koji se javljaju u provođenju nastave, a služe poboljšavanju učenja.³³ Metode poučavanja dijele se prema različitim klasifikacijama. Prema podjeli Bogнар-Matiјević one se primarno dijele na metode poučavanja i metode učenja otkrivanjem. Metode poučavanja nadalje se dijele na problemsko, heurističko i programirano poučavanje, dok se metode učenja otkrivanjem dijele na istraživanje, projekt i simulaciju.³⁴

U provođenju radionice koristila sam elemente svih triju navedenih metoda poučavanja te elemente istraživanja i simulacije. Problemsko i heurističko poučavanje polaze od određivanja problema. Razlika je u tome da kod problemskog poučavanja (nakon postavljanja pitanja, iznošenja vlastitih mišljenja učenika i sl.) odgovor na zadani problem iznosi nastavnik, a kod heurističkog poučavanja do odgovora vođenim smjernicama dolazi učenik. Kod programiranog poučavanja problem se dijeli na elemente, a učenik dobiva zadatak vezan uz taj problem. U prenošenju konkretnih informacija polaznicima radionice najčešće sam koristila elemente problemskog i heurističkog poučavanja, dok bi dio programa sa zagonetkama djelomično pripadao programiranom poučavanju koje često i sadrži elemente igre. Istraživanje podrazumijeva bavljenje stvarnim svijetom, a rješenje problema mora biti unaprijed poznato nastavniku. Ono se sastoji od postavljanja problema, formiranja hipoteze, prikupljanja podataka i eksperimenta te provjeravanju istinitosti hipoteze. Elementi tehnike istraživanja na mojoj su radionici vidljivi samo u njezinim početnim točkama, dakle u definiranju problema (pronalaženje fantastičnih bića) i prikupljanju podataka (potrebni informacija i materijala). Nakon početnog stadija tehnike istraživanja radionica dobiva karakteristike sljedeće tehnike – simulacije. Naime, simulacija također može podrazumijevati stvarnu situaciju, ali ona se ne događa u tom trenutku, već učenici ili oživljavaju prošle događaje, ili se pripremaju za buduće, ili pak stvaraju izmišljene situacije. Učenici dobivaju uloge i ostvaruju zadanu komunikacijsku okolnost koja sadrži nastavni problem. Glumom i igrom se taj problem razrješava.³⁵ Od tehnike simulacije preuzela sam igranje uloga (čuvar karte, čitač zagonetki, istraživači). Iako je u središtu bio problem – pronalaženje vila, igranje uloga nije bilo određeno unaprijed isplaniranim igrokazom.

³³ EWALD TERHART, Metode poučavanja i učenja, Educa, Zagreb, 2001. str. 26.

³⁴ LADISLAV BOGNAR, MILAN MATIJEVIĆ, Didaktika, Školska knjiga, Zagreb, 1993., str. 196-197.

³⁵ LADISLAV BOGNAR, MILAN MATIJEVIĆ, (bilj. 34) str. 198-199.

Upotrebljavanje aktivnih metoda poučavanja S. Šimić Šašić navodi kako rezultira višim stupnjem pažnje učenika, razvoju komunikacijskih, socijalnih, empatičnih i sličnih vještina, razvojem kreativnog kritičkog i divergentnog mišljenja, povećavanjem intrinzične motivacije, smanjenjem negativnih emocija, vrednovanjem učenja i znanja te pozitivnim stavovima.³⁶

5.4. KAZALIŠNI ELEMENTI I UČENJE KROZ IGRU

Radionica je zamišljena kao učenje kroz igru. Kako se prostor sam po sebi doima pomalo misterioznim, polaznici su se u potpunosti mogli uživjeti u igru. Iako skupina nije bila velika, već na početku radionice svako je dijete poprimilo svoju ulogu u odnosu na vlastitu osobnost. Najstariji polaznik od četrnaest godina najviše je dobno odskakao od ostatka pa je njemu (kao najodgovornijem) bila dodijeljena uloga čuvara karte. Polaznici koja se istaknula kao izrazito komunikativna dodijeljena je uloga čitanja zagonetki.

Iako se pojam igre vezuje prvenstveno uz djecu, ona je centralni element dramske pedagogije. O igri u aspektu dramske pedagogije progovaraju S. Dragović i D. Balić sljedeće: „dramska aktivnost – a njoj je u središtu dramska/prikazivačka/stvarateljska igra – ujedinjuje intelektualnu i emocionalnu spoznaju te estetski užitek u stvaralački čin; djelujući holistički, sudionicima pomaže u izražavanju emocija i izricanju stavova, bavljenje njome razvija imaginaciju i kreativnost, govorne te motoričke sposobnosti. Od pomoći je pri razumijevanju međuljudskih odnosa, razvija kritičnost/samokritičnost, snaži samopouzdanje, ali i toleranciju spram drugoga/drukčijeg.“³⁷ Iako je u Hrvatskoj dramska pedagogija u svakodnevnoj nastavi nešto rjeđe zastupljena, ipak se njome često koriste pojedinci u formiranju radionica, raznih aktivnosti i projekata za mlade i sl. Tijekom hrvatske povijesti, elemente takvog oblika učenja koristi primjerice hrvatski književnik Tituš Brezovački koji je predavao u varaždinskoj gimnaziji.³⁸

³⁶ SLAVICA ŠIMIĆ ŠAŠIĆ (2011). 'Interakcija nastavnik-učenik: Teorije i mjerenje', Psiholojske teme, 20(2), str. 233-260. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/74207> (Datum pristupa: 23.07.2020.)

³⁷ SPOMENKA DRAGOVIĆ, DINKA BALIĆ. "Dramski odgoj - način iskustvenoga, djelatnog učenja primjer dobre prakse: Kazališni studio." Croatian Journal of Education, vol. 15, br. 1, 2013, str. 203. <https://hrcak.srce.hr/100091> (Datum pristupa: 02.07.2020.)

³⁸ VLADIMIR KRUŠIĆ, "Počeci moderne hrvatske dramske pedagogije." Hrvatski, vol. 8, br. 2, 2010, str. 32-81. <https://hrcak.srce.hr/110115>. (Datum pristupa: 02.07.2020)

6. REZULTATI RADIONICE

Radionica je bila veoma dobro prihvaćena što od polaznika – što od roditelja i pratnje. Zahvaljujući njezinom smještanju u prostor i neprestanom kretanju od jedne točke do druge, postignuta je dinamičnost. Međutim zbog nekih zahtjevnijih dijelova terena bilo je potrebno obratiti više pozornosti na djecu kako ne bi došlo do ozljede ili do pretjeranog udaljavanja od ostatka grupe. Zahvaljujući postignutoj dinamičnosti koncentracija polaznika rijetko je opadala te su pažljivo slušali nove informacije. Iako su bili koncentrirani pri slušanju edukativnog sadržaja, rješavanje zagonetki i potraga za novim tragovima ih je oduševila. Do zaključnog dijela radionice i predstavljanja vlastite priče popustila je početna trema pa su se neki od polaznika odvažili i na prezentiranje pred ostatkom grupe.

Zbog već spomenute dinamičnosti radionice u kombinaciji sa zahtjevnijim terenom, bilo bi rizično provoditi radionicu s većim brojem učesnika od 10, osim ukoliko se ne poveća i broj pratnje.

Iz moje perspektive radionica je prošla bolje od očekivanog. Polaznici su izvršavali zadane zadatke, sa zanimanjem slušali nove informacije i sudjelovali su u raspravama. Problem s kojim sam se suočila tiče se broja polaznika. Naime, radionica je bila namijenjena za desetak polaznika, od kojih se na kraju zbog nešto lošijih vremenskih uvjeta pojavilo upola manje. Ipak, možda je njihov doprinos radionici i zbog manjeg broja polaznika bio dodatno pojačan. Polaznici i njihova pratnja ostavili su me s pozitivnim komentarima, a dogovorena je i daljnja suradnja s jezičnom skupinom koja se tijekom narednih mjeseci i ostvarila te još uvijek traje.

7. ZAKLJUČAK

Ovim radom nastojala sam ukazati na važnost kulturne baštine u razvoju svake osobe, naročito mlađe populacije te predstaviti suvremenije oblike prenošenja informacija u usporedbi s tradicionalnim na primjeru jedne radionice.

Kulturna baština u širem smislu definira se kao ostavština predaka. U suvremenom svijetu 21. st. u kojem prevladava izrazito ubrzani razvoj od posebne je važnosti djecu podučavati o svijetu kojim svakodnevno koračaju, a koji pripada ostavštini naših prethodnika. Učeći o kulturnoj baštini djeca prolaze važan dio socijalizacije i prihvaćanja u društvo kojem pripadaju, uče poštovati i čuvati nasljeđe za sljedeće generacije te se na koncu obogaćuju kao osobe.

Govoreći o načinu prijenosa informacija što u nastavi, što u aktivnostima poput radionica, može se zaključiti kako suvremeniji načini koji se koriste kreativnošću kao svojom polazišnom i završnom točkom imaju više prednosti i kod voditelja i kod polaznika. Ipak, važno je napomenuti da se time ne omalovažavaju tradicionalni oblici nastave. Dapače, iako se suvremeniji oblik prenošenja informacija može implementirati u svakodnevnu nastavu, to ne znači da bi se trebalo primijeniti na svakom satu i u stopostotnoj mjeri. Elementi suvremenijeg načina podučavanja mogu se smatrati metodom obogaćivanja svakodnevne nastave, a njihovo izražajnije korištenje (trenutno) je rezervirano upravo za radionice i razne izvannastavne aktivnosti.

LITERATURA

- Arar, Ljiljana, Rački, Željko (2003). 'Priroda kreativnosti', Psihologijske teme, 12(1), str. 3-22. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/12733> (Datum pristupa: 10.07.2020.)
- Baština, web: Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6230> (Datum pristupa: 10.07.2020.)
- Bognar, Ladislav, Matijević, Milan, Didaktika, Školska knjiga, Zagreb, 1993.
- Cifrić, Ivan, Trako Poljak, Tijana (2014). 'Baština čovječanstva - održanje, korištenje i stvaranje', Godišnjak Titius, 6-7(6-7), str. 25-36. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/149238> (Datum pristupa: 22.07.2020.)
- Ćutić Gorup, Maja (2016). 'Članovi obitelji Barbo kao zaštitnici reformacije u Pazinskoj knežiji', Povijesni prilozi, 35(50), str. 71-96. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/167117> (Datum pristupa: 22.07.2020.)
- Dragović, Spomenka, Balić, Dinka. "Dramski odgoj - način iskustvenoga, djelatnog učenja primjer dobre prakse: Kazališni studio." Croatian Journal of Education, vol. 15, br. 1, 2013, str. 203. <https://hrcak.srce.hr/100091>. (Datum pristupa: 02.07.2020.)
- Jelavić, Filip, Didaktičke osnove nastave, Naklada Slap, Jastrebarsko, 1995.
- Krušić, Vladimir. "Počeci moderne hrvatske dramske pedagogije." Hrvatski, vol. 8, br. 2, 2010, str. 32-81. <https://hrcak.srce.hr/110115>. Citirano 02.07.2020
- Kuščević, Dubravka. (2015). 'Kulturna baština - poticatelj dječjeg razvoja (likovni aspekt)', Školski vjesnik, 64(3), str. 479-491. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/151378> (Datum pristupa: 10.07.2020.)
- Marasović, Tomislav, Aktivni pristup graditeljskom nasljeđu, Split, 1985.
- Maroević, Ivo, Uvod u muzeologiju, Zagreb, Zavod za informacijske studije, 1993.
- Mattes, Wolfgang, Nastavne metode, 75 kompaktnih pregleda za nastavnike i učenike, Naklada Ljevak, Zagreb, 2007.
- Milevoj, Marijan, Kartulini z Labinščini, Labin, 1987.
- Stevanović, Marko, Modeli kreativne nastave, Andromeda, Rijeka, 2003.

- Šimić Šašić, Slavica (2011). 'Interakcija nastavnik-učenik: Teorije i mjerenje', Psihologijske teme, 20(2), str. 233-260. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/74207> (Datum pristupa: 23.07.2020.)

- Terhart, Ewald, Metode poučavanja i učenja, Educa, Zagreb, 2001.

- Zastupnički dom Hrvatskog državnog sabora (1999.). Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara, Zagreb, Narodne novine, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1999_07_69_1284.html (datum pristupa: 20.8.2021.)

POPIS REPRODUKCIJA:

- Fotografija 1: Provođenje radionice; karta i njezini dodatni dijelovi2
- Fotografija 2: Provođenje radionice; crkva sv. Hadrijana.....3
- Fotografija 3: Provođenje radionice, završni dio4
- Fotografija 4: Provođenje radionice.....5